

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ОЗДОБЛЕННЯ В ІНТЕР'ЄРІ ТРАДИЦІЙНОГО ЖИТЛА ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ –У СЕРЕДИНІ ХХ СТОЛІТТЯ (на основі експедиційних матеріалів)

Сергій Довгань

УДК 39:728+72.012.8–035(477.41/.42)“185/195”

У статті на основі експедиційних матеріалів розглядаються риси традиційного народного житла Переяслав-Хмельницького району Київської області, зокрема, його художні елементи, розміщення в оселі предметів побуту й інших речей. Досліджуються особливості планування, використання будівельних матеріалів та способів зведення житла, що притаманні цьому регіонові.

Ключові слова: традиційне народне житло, інтер'єр, художні особливості, побут, будівельні матеріали, глина, солома, дерево, зрубне будівництво, долівка, піч.

The features of traditional national dwelling of Pereiaslav-Khmelnytskyi district of Kyiv region is considered in the article on the basis of the expeditionary materials, namely, the art elements, placing the subjects of everyday life and other things in the dwelling. As well examined are the special features of house planning and building materials usage and the housing methods which are inherent for the region.

Keywords: traditional national dwelling, interior, art special features, everyday life, building materials, clay, straw, wood, wooden building, floor, furnace.

Традиційне народне житло Переяслав-Хмельницького району Київської області вирізняється не тільки своїм мальовничим зовнішнім виглядом, але й композиційним розмаїттям і багатством інтер'єру, оздобленого з певним мистецьким смаком, притаманним лише українцям. На формування інтер'єру впливало: архітектурно-художнє завершення комплексу житлових споруд, зведених із дерева, глини та соломи; їхнє планування; традиції щодо розміщення в оселі предметів побуту та інших речей, без чого не міг уявити свій дім українець (образи, рушники, обереги та інше обладнання).

Для будівництва житла на лівобережжі Середньої Наддніпрянщини, що обіймає Переяслав-Хмельницький район, використовували передусім таку деревину: дуб, сосну, акацію, вербу, лозу та інші, по змозі, породи дерев, які були доступні селянинові залежно від його матеріального становища. Адже цьому регіонові притаманне зрубне будівництво та будівництво стін «в сохи» («в шули»). Також використовували місцевий вязкий суглинок («болото», «глина», «земля»), житню соломку, очерет, полову. Стіни «в шули» часто обма-

зували сумішшю глини й соломи. Відомо, що деінде велося будівництво т. зв. «лепок», коли стіни робили з глини, «болота», соломи, очерету. Були й хати з «городженими» хмизом, лозою або ж очеретом і «закиданими» глиною стінами¹. Звісно, стіни, у зведенні яких використовували глину, здебільшого необхідно було «виправляти» сумішшю глини із соломою та надавати їм більш привабливого естетичного вигляду.

Зовні стіни зазвичай оздоблювали побілкою, хоча призьбу «підводили» рудою (жовтою) або червоною глиною. Так само «обводили» вікна та двері. Долівку, як правило, робили з глини, добре вирівнювали й мастили.

Усередині ж стіни хат завжди були побілені, а їхній низ — підведений червоною або рудою глиною. Останнє мало велике символічне значення, оскільки вважали, що обведення житла — це замикання кола. Таким чином закривали доступ до хати нечистій силі².

Бували випадки, коли стіни й печі оздоблювали декоративним розписом. Стелю найчастіше білили. На ній виступали один поздовжній і, залежно від розмірів хати, один, два або й три

поперечні сволоки (сволочки). Траплялося, що сволок міг бути й поперечним, а на ньому лежали два-три повздовжні сволочки. Сволоки по-сідав важливе місце в сільській хаті. Часто його переносили зі старої хати в нову. Сволоки мили, що надавало їм особливого вигляду в хатньому інтер'єрі. Вони були дбайливо вигладжені, нерідко профільовані. Також на них вирізьблювали хрести, солярні знаки, різні молитви, імена господарів та інших членів родини, а іноді й невеличкі тексти. За сволок клали пучки часнику, полину, інші освячені трави, аби відлякувати злих духів. У деяких місцевостях сволоки й сволочки були мальовані восково-жовтим або темно-червоним кольорами. Їх також могли просто білити.

Від 50—60-х років ХХ ст. сволоки почали переносити на горище, що привело до зміни художніх особливостей інтер'єру житла. Окрім того, балки, що могли виступати на стелі, замащували глиною та забілювали, що спричинило утворення нової форми стелі — вона стала плоскою. Хоча траплялися й підбиті дерев'яними дошками стелі, які зазвичай білили³.

На Переяславщині, як і загалом на значній території Середньої Наддніпрянщини, наприкінці ХІХ ст. було поширене таке планування жител: хата + сіни + комора або хата + сіни. Від початку ХХ ст. масового розповсюдження набули будівлі з двома житловими приміщеннями, розділені між собою сіньми. У цих житлах спостерігаємо появу «великої хати» («чистої», «світлиці»). Інтер'єр таких хат існував у двох варіантах: із піччю — «тепла хата»; без печі або з грубкою — «холодна хата», «хатина»⁴.

Житло українського селянина вимагало випробуваного віками поділу приміщень за функціональним призначенням.

І справді, усе обладнання й предмети інтер'єру традиційної української хати, окрім своїх основних функцій — створення зручностей для відпочинку, зберігання різних речей та оздоблення, — мають і символічне значення. Таке ставлення народжувалося світоглядом селянина, його поетичною душею⁵.

Так, спальну частину — дощаний піл — розміщували біля печі (біля груби). Його застеляли т. зв. «маткою», що виконувала роль сучасного матраца. Окрім того, могли використовувати й мішки з травою («сіном, соломою»), що слугували селянинові подушкою чи матрацом. Накривалися ряднами, кожухами. Заможніші сім'ї мали пір'яні, пухові подушки та «перини», вовняні покривала, які виконували функцію ковдри.

Над полом вішали жердку, а на ній — хустки, легкий одяг, полотно. На свята жердки прикрашали також веретами, зіллям, різними травами⁶.

Невід'ємною складовою духовного світу селянина та найсвятішим місцем у сільській хаті був покуть. Тут розміщували ікони, і це підсилювало його символічність та святість.

Зайшовши в хату, можна було помітити багато витворів народного мистецтва, проте саме на покуті — найбільш урочистій частині житла — розміщували образи, а починаючи з кінця ХІХ ст., поряд із ними ставили й портрет Т. Шевченка. Його прикрашали спеціально виготовленими тканими й вишитими рушниками, писанками та паперовими квітами⁷.

Робочу частину виокремлювали біля печі та вхідних дверей. Поруч містився мисник, що складався з кількох полицок, у якому зберігали різноманітний посуд. Проте найпомітніше місце належало гончарному посудові: горщикам, макітрам, глечикам, мискам. Миски дуже часто мали багатий декоративний розпис, тому їх ставили на верхні полиці мисника — ці вироби прикрашали житло. Пізніше з'явилися спеціальні шафки для посуду, які закривали двома дверцятами. Також посуд іноді розміщували на спеціальних полицках над вхідними дверима між сіньми та хатою⁸.

Не залишалась осторонь не тільки духовного, але й художнього життя селянина і піч. До того ж вона була чи не найголовнішим компонентом інтер'єру не тільки переяславського, але й українського житла загалом. Піч була «годувальницею» родини, домашнім (родинним) вогнищем. Її розміщували в кутку біля входу.

Якщо вхід із сіней був праворуч, то піч розташовували ліворуч від дверей і навпаки. За розмірами вона була чималою, адже на ній могла спати майже вся родина, залежно від кількості членів сім'ї. Іноді піч могла займати третину площі житла. Зазвичай піч мала комин, з якого горизонтальною трубою дим виходив у сіни через отвір («каглу»). У сінях стояв димар («бовдур»), інколи відкритий знизу. Він був таких розмірів, щоби в нього могла влізти господиня. Димар найчастіше виплітали з лози, глини та соломи. Рідше він був дощаний.

Біля печі ставили грубку, яка могла слугувати припічком. Димок від грубки до печі був своєрідним продовженням припічка, і це давало змогу обігрівати приміщення взимку⁹.

Елементи житла та інтер'єру були не просто предметами, але й досить змістовними знаками, що виконували як художню, практичну, так і магічну функції. Скажімо, стіл, що займав чільне місце на покуті, був і залишається неодмінною складовою хатнього інтер'єру. Колись його ще вважали своєрідним «мірилом достатку»: у заможніших родин стіл був із кращої деревини, бідніші родини мали дещо скромніший стіл, а подекуди доводилося робити і «збірний стіл», тобто з різних порід дерев. Форма столу найчастіше була прямокутною. Довжина залежала від кількості дітей у родині та розмірів хати¹⁰.

¹ Польові записи автора, 16 вересня 2009 р., с. Старе, Бориспільський р-н, Київська обл.

² Польові записи автора, 9 вересня 2009 р., с. Велика Каратуль, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.

³ Польові записи автора, 14 вересня 2009 р., с. Пристроми, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.

⁴ Польові записи автора, 10 вересня 2009 р., с. Засупоївка, Яготинський р-н, Київська обл.

⁵ Данилюк А. Українська хата. – К., 1991. – С. 47.

⁶ Польові записи автора, 14 вересня 2009 р., с. Пристроми, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.

Поряд зі столом, якщо цьому сприяли розміри житла, могла стояти й скриня. У ній зберігали святковий одяг, полотно, верети, усілякі цінності. Скрині могли бути мальовані в темно-зелений, брунатний, червоний та синій кольори, на тлі яких часом зображували квіти у вазонах. Якщо скриня була з плоским віком, її використовували як стіл. Столи й скрині могли застеляти скатертиною.

Лави, що стояли вздовж хати під причільковою та чільною стінами, ставили на масивних «ковбицях» або кілках, забитих у долівку. У заможніших родин вони завжди були застелені декоративними доріжками — т. зв. «лавниками». Їх оздоблювали різнокольоровими смугами. Ткали верети з вовни й конопель. На стінах заможніші селяни вішали оздоблені рослинним та геометричним орнаментами килими¹¹.

До речі, інтер'єр житла на Переяславщині, його декоративно-художні елементи в предметах побуту не привертала б до себе такої уваги, якби господині щотижня перед вихідними та святами не дбали про чистоту, порядок, регулярно не білили й не малювали стін, печей, не мастили долівки. Особливості інтер'єру, що пов'язані з багатовіковими народними традиціями, роблять житло селянина таким мальовничим і неповторним.

⁷ Польові записи автора, 9 вересня 2009 р., с. Велика Каратуль, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.

⁸ Польові записи автора, 8 вересня 2009 р., с. Вінинці, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.

⁹ Польові записи автора, 14 вересня 2009 р., с. Пристроми, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.

¹⁰ Польові записи автора, 8 вересня 2009 р., с. Лецьки, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.

¹¹ Польові записи автора, 12 вересня 2009 р., с. Пологи-Яненки, Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.